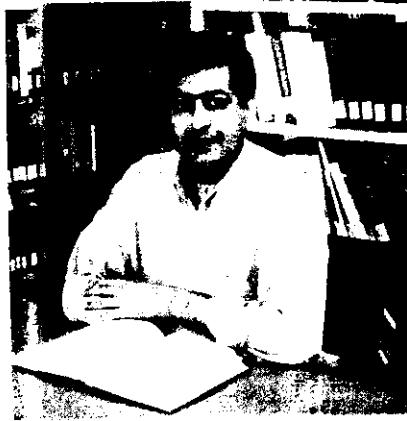

● حمید حسینی

(عضو فرهنگستان زبان و ادب فارسی)

سنجش عروضی اشعار عربی گلستانِ سعدی

عروض رسمی فارسی و عربی، از جهاتی شباهت‌ها و از طرفی نابرابری‌هایی باهم دارد. مبنای عروضی شعر رسمی عربی بر کمیت^۲ مصوت‌هاست؛ یعنی از نظر امتداد و کشش آوایی، در نوع مصوت در شعر رسمی این زبان می‌توان یافت: بلند و کوتاه. شعر رسمی فارسی نیز بر همین اساس استوار است؛ بنابراین، مبنای عروضی شعر رسمی در فارسی و عربی، یکسان و مشترک است. از مهم‌ترین اختلافاتی که از این لحاظ میان دو زبان هست، وجود هجای کشیده در آغاز یا میانه‌ی مصراع به عنوان پدیده‌ای رایج و آشنا در شعر رسمی فارسی، و نبود آن در شعر عربی است.^۳

اما مهم‌ترین وجه تمایز عروض رسمی فارسی و عربی، در نوع و ماهیت خود اوزان است؛ به این معنی که در فارسی - برخلاف عربی - در وزن ابیات یک شعر واحد، نابرابری وزنی تقریباً وجود ندارد^۴؛ یعنی تعداد هجاها و ارکان و نوع آن‌ها در تمام مصراع‌های هر شعر غالباً برابر است. وجه افتراق دیگر میان عروض رسمی این دو زبان، نوع ضرورت‌ها و اختیارات شاعری^۵ است - که می‌دانیم توجه به آن‌ها در تقطیع بسیار مهم است.

* * *

نگارنده تاکنون از وجود مجموعه‌ای که حاوی فهرست اوزان شعر عربی با شیوه‌ای منظم و بر مبنای متون منظوم عربی باشد، بی‌خبر است. امید است که در فرصت‌های آینده، راسخ دیوان‌های اعظم شعرای عرب، فهرستی بسامدی از اوزان شعر عربی ارائه کند.

اما تا به حال فهرست‌های نسبتاً خوبی برای شعر فارسی تهیه شده است. برای آگاهی بیشتر تر در این باره، بنگرید به: *الاول* - ساتن (Elwell Sutton)، بخش سه (صص ۸۳-۱۴۴): *تیسن* (Thiesen)، ضمیمه‌ی یک (صص ۲۲۷-۲۵۶)؛ *پرهیزی*، ضمیمه‌ی سه (صص ۱۴۷-۱۵۵).

* * *

اما تعداد کل شعرهای عربی گلستان سعدی، بر مبنای تصحیح شادروان استاد دکتر غلام حسین یوسفی^۶، ۴۱ شعر است در ۴۸/۵ بیت، در قالب‌های قطعه، غزل کوتاه، و فرد. اینک فهرست بحر و اوزان به ترتیب کثرت استعمال، بر مبنای شمار اشعار:

۱. بحرِ طویل: وزنِ معیار: «فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن» (دو بار در هر بیت)
(---U -- U --- U -- U)

این بحر، ترکیبی از دو بحرِ «مقارِب» و «هَزَج» است. طویل، پر استعمال ترین بحرِ شعرِ عرب است، و در سرودن اشعار با موضوعاتی مانند حماسه، مفاخره، مدح، داستان، رثاء (مرثیه)، اعتذار (عذر آوری)، عتاب، و جز آن به کار می رود. سه معلقه‌ی نخست از معلقاتِ سبع در این بحر سروده شده‌اند. بحرِ طویل از بحورِ خاصِ شعرِ عربی است و استعمال آن در فارسی بسیار کم سابقه بوده است.^۷

طویل، در گلستان نیز با ۱۴ شعر در ۱۶/۵ بیت، وزنِ اول است:

لَقَدْ سَعِدَ الدُّنْيَا بِهٖ دَامَ سَعْدُهُ ^۹	و اَيْدَهُ الْمَوْلَى بِالْوَيْةِ النَّصْرِ
فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلِن مَفَاعِلِن ^{۱۰}	فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلُ مَفَاعِلِن
كَذَلِكَ «يَنْشَأُ» لَيْتَهُ هُوَ عَرَفُهَا	و أَحْسَنُ ثَبَاتِ الْأَرْضِ مِنْ كَرَمِ الْبَدْرِ
فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلُ مَفَاعِلِن	فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلُ مَفَاعِلِن

(ص ۵۱-۵۲)

در بیت دوم، «يَنْشَأُ» را، به ضرورتِ وزن، «يَنْشَأُ» باید خواند؛ زیرا در بحرِ طویل، همانند بحرِ هَزَج، «مفاعیلن» را نمی توان به «مفاعِلتن» بدل کرد.

اِذَا يَكْسُ الْاِنْسَانُ طَالَ لِسَانُهُ ^{۱۱}	كَسْتَوْرٍ ^{۱۲} مَغْلُوبٍ يَصُولُ عَلَيَّ الْكَلْبِ
فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلُ مَفَاعِلِن	فَعَوْلِن مَفَاعِيلِن فَعَوْلِن مَفَاعِلِن

(ص ۵۸)

أَقْلُ جِبَالِ الْأَرْضِ طَوْرًا وَائِهَ ^{۱۳}	لَا عَظْمٌ عِنْدَ اللَّهِ قَدْرًا وَنَزْلًا
فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلِن مَفَاعِلِن	فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلِن مَفَاعِلِن

(ص ۵۹)

كُنْفِتِ أَدَى يَأْتِنُ بَعْدُ مَحَاسِنِي	عَلَانِيَتِي هَذَا وَلَمْ تَدْرِ مَا بَطْنُ
فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلُ مَفَاعِلِن	فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلِن مَفَاعِلِن

(ص ۸۹)

أَشَاهِدُ مِنْ أَهْوَى بَغَيْرِ وَسِيلَةٍ	فَيَلْحَقُنِي شَأْنُ أَضَلُّ طَرِيقًا
---	---------------------------------------

فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلُ مَفَاعِلِن	فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلُ مَفَاعِلِن
يُوجِحُ نَارًا تَمْ يَضْفَى بِرَيْسَةٍ	لِذَاكَ تَرَانِي مُحْرَقًا وَغَرِيقًا
فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلِن مَفَاعِلِن	فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلُ مَفَاعِلِن

(ص ۹۰)

تُهَاجُ إِلَى صَوْتِ الْأَغَانِي لِطَبِيهِ ^{۱۴}	وَأَنْتِ مُغَيِّبٌ أَنْ سَكَتَ تَطْيِبُ
فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلِن مَفَاعِلِن	فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلُ مَفَاعِلِن

(ص ۹۴)

وَعِنْدَ هُبُوبِ النَّاسِرَاتِ عَلَيَّ الْجَمِي	تَمْبِلُ عُصُونُ الْبَانِ لَا الْحَجَرُ الصَّلْدُ
فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلُ مَفَاعِلِن	فَعَوْلُ مَفَاعِيلِن فَعَوْلُ مَفَاعِلِن

(ص ۹۷)

- سَرَى طَيْفٌ مَنْ يَجُحُو بِطَلْعَتِهِ الدَّجَى
فَعُولُن مَفَاعِيلُن فَعُولٌ مَفَاعِلُن
- شگفت آمد از بخته که: این دولت از کجا؟
فَعُولُن مَفَاعِيلُن فَعُولُن مَفَاعِلُن
(ص ۱۳۶)
- اِذَا جِئْتَنِي فِي رُفْقَةٍ لِيَتَزَوَّرَنِي
فَعُولُن مَفَاعِيلُن فَعُولٌ مَفَاعِلُن
- وَأَنْ جِئْتُ فِي صُنْجٍ فَأَنْتَ مُحَارِبٌ
فَعُولُن مَفَاعِلُن فَعُولٌ مَفَاعِلُن
(ص ۱۳۶)
- فَقَدَّتْ زَمَانَ الوَصْلِ وَالْمَرْءَ جَاهِلٌ
فَعُولٌ مَفَاعِيلُن فَعُولُن مَفَاعِلُن
- بِقَدْرِ لَذِيذِ العَيْشِ قَبْلَ المَصَائِبِ
فَعُولٌ مَفَاعِيلُن فَعُولُن مَفَاعِلُن
(ص ۱۳۸)
- وَأَنْ سَلِمَ الْإِنْسَانُ مِنْ سُوءِ نَفْسِهِ
فَعُولٌ مَفَاعِيلُن فَعُولُن مَفَاعِلُن
- فَمِنْ سُوءِ ظَنِّ الدُّعَايِ لَيْسَ يَسْلُمُ
فَعُولُن مَفَاعِيلُن فَعُولُن مَفَاعِلُن
(ص ۱۳۹)
- بُلِيَّتٌ بِتَحْوِيٍّ [يَصُولُ] مُعَاضِبِ
فَعُولٌ مَفَاعِيلُن فَعُولٌ مَفَاعِلُن
- عَلَى كَرِيْدٍ فِي مُقَابَلَةِ العَمْرِ و ١٦
فَعُولٌ مَفَاعِيلُن فَعُولٌ مَفَاعِلُن
- وَهَلْ يَسْتَقِيمُ الرِّفْعُ مِنْ عَابِلِ الجَرِّ ١٨؟
فَعُولُن مَفَاعِيلُن فَعُولُن مَفَاعِلُن
(ص ۱۴۲)
- وَرُبَّ صَدِيقٍ لَأَمْنِي فِي وِدَادِهَا
فَعُولٌ مَفَاعِيلُن فَعُولُن مَفَاعِلُن
- أَلَمْ يَرَهُ يَوْمًا فَيَضِحُ لِي عَذْرَى
فَعُولٌ مَفَاعِيلُن فَعُولٌ مَفَاعِلُن
(ص ۱۴۴)
- وَقَطَّرَ عَلَى قَطْرِ إِذَا اتَّقَتْ نَهْرٌ
فَعُولُن مَفَاعِيلُن فَعُولٌ مَفَاعِلُن
- وَنَهْرٌ لِي نَهْرٌ إِذَا اجْتَمَعَتْ بَحْرٌ
فَعُولُن مَفَاعِيلُن فَعُولٌ مَفَاعِلُن
(ص ۱۸۱)

۲. بحر کامل: وزن معیار: «مُتَفَاعِلُن مُتَفَاعِلُن مُتَفَاعِلُن مُتَفَاعِلُن» (دو بار در هر بیت)
(U-UU-U-UUU-U-UUU)

کامل از پر استعمال ترین بحور شعر عربی (شاید پس از «طویل»، دومین) است و در همه ی قالب های شعری کاربرد داشته و دارد. معلقه ی لیبیدن ربیع و معلقه ی عترة بن سداد در این بحر سروده شده اند. کامل از بحور ویژه ی شعر عرب است و در فارسی بسیار که استعمال بوده است. کامل، در گنستان با ۹ شعر در ۱۰ بیت، وزن دوم است:

بَلِّغِ العُلَى بِكَمَالِهِ ١٩، كَشَفِ الدَّجَى بِجَمَالِهِ ٢٠
مُتَفَاعِلُن مُتَفَاعِلُن مُتَفَاعِلُن مُتَفَاعِلُن

حَسَنَتْ جَمِيعَ خِصَالِهِ ٢١، صَلَوَاعِلِيهِ وَآلِهِ ٢٢
مُتَفَاعِلُن مُتَفَاعِلُن مُتَفَاعِلُن مُتَفَاعِلُن
(ص ۵۰)

يَا لَيْتَ قَبْلَ مَنِيَّتِي يَوْمًا أَفَوَّزُ بِمَنِيَّتِي
مُسْتَفْعَلُن مُتَفَاعِلُن مُسْتَفْعَلُن مُتَفَاعِلُن

نَهْرٌ تَلَاطَمُ رُكْبَتِي وَأَطْلُ أَمْلًا قَرِيْبِي
مُسْتَفْعَلُن مُتَفَاعِلُن مُتَفَاعِلُن مُتَفَاعِلُن
(ص ۱۱۵)

به گفته‌ی دوست گرامی، بهروز صفراوه، چون «نهر» مذکر است، فعل آن به جای «تَلَاطُمٌ» باید «یَلَاطُمٌ» باشد.

قَالُوا عَجِبِينَ الْكَلْسُ لَيْسَ بِطَاهِرٍ
مستفعِلن مستفعِلن متفاعِلن
قُلْنَا نَسُدُّ بِهِ ۲۴ شُقُوقَ الْمَبْرُزِ
مستفعِلن متفاعِلن مستفعِلن

(ص ۱۱۷)

مَنْ ذَا يُحَدِّثُنِي وَزَمَّ الْعَيْشَ
مستفعِلن متفاعِلن مفعولن ۲۷
مَا لِلغَرِيبِ سِوَى الغَرِيبِ أُنِيسُ
مستفعِلن متفاعِلن فعلا تَن ۲۸

(ص ۱۲۵)

وَأَخُو العَدَاوَةِ لَا يَشُرُّ بِصَاحِبِ
متفاعِلن متفاعِلن متفاعِلن
الْأَوْ يَلْمِزُهُ ۲۹ بِكَذَابِ أَشْرٍ
مستفعِلن متفاعِلن مستفعِلن

(ص ۱۲۸)

ظَمًا يَقْلِبِي لَا يَكْدُ تُسَيِّغُهُ ۳۰
متفاعِلن مستفعِلن متفاعِلن
رَشْفُ الزَّلَالِ وَلَوْ شَرِبْتَ بِحُورِ
مستفعِلن متفاعِلن فعلا تَن

(ص ۱۴۱)

أَنْ لَمْ أَتُ يَوْمَ التَّوَدَاعِ نَأْسِفًا
مستفعِلن مستفعِلن متفاعِلن
لَا تُحَسِّبُونِي فِي المَوَدَّةِ مُنْصِفًا
مستفعِلن مستفعِلن متفاعِلن

(ص ۱۴۳)

مَاذَا الصَّبِي وَالنَّبِي غَيْرَ لَمَّتِي
مستفعِلن مستفعِلن متفاعِلن
وَكَفَى بِتَغْيِيرِ الزَّمانِ نَذِيرًا
متفاعِلن مستفعِلن فعلا تَن

(ص ۱۵۲)

لَوْ أَنَّ لِي يَوْمَ التَّلَاقِ مَكَانَةٌ
مستفعِلن مستفعِلن متفاعِلن
أَنْبِي المَسِيِّءُ وَأَنْتَ مَوْلِي مُحْسِنٌ
مستفعِلن متفاعِلن مستفعِلن
عِنْدَ الرُّوْفِ لَقَلْتُ يَا مَوْلَانَا
مستفعِلن متفاعِلن مفعولن
هَذَا قَدْ أَسَأْتُ وَأَطُّبُ الاحْسَانَا
مستفعِلن متفاعِلن مفعولن

(ص ۱۹۱)

* * *

۳. بحرِ سِيط: وزن معیار: «سُتَفَعِلُنْ فَاعِلُنْ مُسْتَفَعِلُنْ فاعِلن» (دو بار در هر بیت)

(-U- -U-- -U- -U-)

این بحر، ترکیبی از دو بحر «رَجَز» و «مَتَدَارِك»^{۳۱} است.

سِيط از پر استعمال ترین بحور شعر عربی (شاید پس از «طویل» و «کامل»، سومین) است. معروف است که این بحر، خاص سرودن اشعار با موضوعات جدی است. سِيط از بحور ویژه‌ی شعر عرب است و در فارسی بسیار کم استعمال بوده است.

در گلستان، ۶ شعر در ۷ بیت برای این بحر سروده شده است

أَنْبِي لَمَسْتَبْرٍ مِنْ عَيْنِ جِبْرَانِي
مستفعِلن فَعِلُنْ مُسْتَفَعِلُنْ فَعْلُنْ ۳۲
وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَسْرَارِي وَاعْلَانِي
مستفعِلن فَعِلُنْ مُسْتَفَعِلُنْ فَعْلُنْ

(ص ۹۶)

بَسَّ الْمَطَاعِمَ حِينَ الدُّلِّ يَكْسِبُهَا
مُسْتَفْعِلِنَ فَعِلُنَ مُسْتَفْعَلِنَ فَعِلُنَ

القُدْرُ نَتَّصِبُ وَ القُدْرُ مَحْفُوضُ
مُسْتَفْعِلِنَ فَعِلُنَ مُسْتَفْعَلِنَ فَعِلُنَ

(ص ۱۱۳)

مَاذَا أَخَاصَكْ يَا مَغْرُورٌ فِي الخَطَرِ ۳۳
مُسْتَفْعِلِنَ فَعِلُنَ مُسْتَفْعَلِنَ فَعِلُنَ

حَتَّى هَلَكْتَ فَلَيْتَ التَّمَلُّ لَمْ يَطْرُقْ ۳۴
مُسْتَفْعِلِنَ فَعِلُنَ مُسْتَفْعَلِنَ فَعِلُنَ

(ص ۱۱۵)

مَنْ كَانَ بَيْنَ يَدَيْهِ مَا اشْتَهَى رَطْبُ
مُسْتَفْعِلِنَ فَعِلُنَ مَفَاعِلِنَ ۳۶ فَعِلُنَ

يُغْنِيهِ ذَلِكَ عَنِ رَجْمِ العَنَاقِيدِ ۳۵
مُسْتَفْعِلِنَ فَعِلُنَ مُسْتَفْعَلِنَ فَعِلُنَ

(ص ۱۶۶)

وَرَاكِبَاتِ بَاقَا (؟) فِي هَوَادِجِهَا
مَفَاعِلِنَ فَعِلُنَ مُسْتَفْعَلِنَ فَعِلُنَ

لَمْ يَلْتَفِتَنَّ إِلَى مَنْ غَاصَّ فِي الكُثْبِ ۳۷
مُسْتَفْعِلِنَ فَعِلُنَ مُسْتَفْعَلِنَ فَعِلُنَ

(ص ۱۶۷)

بِأَنظَارِ فِيهِ سَأَلَ بِاللَّهِ مَرَحَمَةً
مُسْتَفْعِلِنَ فَاعِلِنَ مُسْتَفْعَلِنَ فَعِلُنَ
وَاطْلُبْ لِتُنْقِصِكَ مِنْ خَيْرِ تَرْبِيدِهَا
مُسْتَفْعِلِنَ فَعِلُنَ مُسْتَفْعَلِنَ فَعِلُنَ

عَلَى المُصَنَّفِ وَ اسْتَعْفِرْ لِصَاحِبِهِ ۳۸
مَفَاعِلِنَ فَعِلُنَ مُسْتَفْعَلِنَ فَعِلُنَ
مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَفْرَانَا لِكَاتِبِهِ ۳۹
مُسْتَفْعِلِنَ فَعِلُنَ مُسْتَفْعَلِنَ فَعِلُنَ

(ص ۱۹۱)

* * *

۴. بحر وافر: وزنِ معانٍ: «مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن» (دو بار در هر بیت)

(-UU-U-UU-U-UU-U-UU-U)

وافر از بحور خاص شعر عربی و از پر استعمال ترین آن هاست (شاید پس از «خویش» و «کامل» و «بسیط»، چهارمین). شعرای عرب، معمولاً در موضوعاتی چون حماسه، مفاخره، مدح، هجو (هجاء)، غزل، و مرثیه (رثاء) در سرودن اشعار خود از آن استفاده کرده‌اند. معلقه‌ی عمرو بن کلثوم در این بحر سروده شده است. بحر وافر در فارسی بسیار کم استعمال بوده است. در گلستان، ۳ شعر در ۳ بیت بر این بحر سروده شده است:

إِذَا شَبِعَ الكَمِيُّ يَصُولُ بَطْشاً
مُفَاعِلَتُنْ مَفَاعِلَتُنْ فَعُولُنْ ۴۱

وَ خَاوَى نَبْطُنْ بِبَطْشِ الْفِرَارِ ۴۰
مُفَاعِلَتُنْ ۴۲ مَفَاعِلَتُنْ فَعُولُنْ

(ص ۶۹)

أَلَا لَا يَجَارَنَّ أَخُو البَلِيَّةِ
مَفَاعِلَتُنْ مَفَاعِلَتُنْ فَعُولُنْ

فَلْيُرْحَمَنَّ أَنْطَافُ حَفِيَّةِ
مَفَاعِلَتُنْ مَفَاعِلَتُنْ فَعُولُنْ

(ص ۷۱)

إِذَا نَهَزَ الخَطِيبُ أَبُو الفَوَارِسِ
مَفَاعِلَتُنْ مَفَاعِلَتُنْ فَعُولُنْ

لَهُ ۴۳ سَعْبٌ يَهْدُ صَضْخَرَ فَارِسِ
مَفَاعِلَتُنْ مَفَاعِلَتُنْ فَعُولُنْ

(ص ۱۳۱)

* * *

۵. بحرِ رَجَز؛ وزنِ معیار: «مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ (مستفعلن)» (دو بار در هر بیت)
(U-- -U-- -U--)

بحرِ رَجَز، از نظر تغییرات و زحافات، ساده‌ترین بحر در عروضِ عربی به‌شمار می‌رود؛ برخی نام «حِمارُ الشَّعر» یا «حِمارُ الشَّعراء» بر آن نهاده‌اند. رَجَز، بیش‌تر در مضامین تعلیمی و ارجوزه‌ها^{۴۴} کاربرد داشته‌است. در گلستان، ۲ شعر در ۳ بیت بر این بحر سروده شده‌است:

سَمِعِي إِلَى حُسْنِ الْأَغَانِي مَنْ ذَا الَّذِي جَسَّ الْمَثَانِي؟
مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلَاتُنْ ۴۵ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلَاتُنْ

(ص ۱۲۱)

مَا مَرَّ مِنْ ذِكْرِ الْحِجَى [بِمَسْمَعِي] لَوْ سَمِعْتَ وَرُقَى الْحِجَمَى صَاحَتْ مَعِي
مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مَفَاعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ ۴۶ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ
يَا مَعْشَرَ الْخُلَّانِ فَوَلُّوا اللَّذْمَا فِي ۴۷ نَسْتُ تَدْرِي مَا يَقْلِبُ الْمَوْجِعَ ۴۸
مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ

(ص ۱۴۴)

* * *

بمکارایت جاندار ی	مردت بزودم آزادی	حکایتی
یکی از هوک فی انصاف پادشاهی را پرسید که از جهاد تا که ام فاضلت کت خواب	نیم روز با دهان یک نفس خلق را با آزادی	عاطفی با نیت بهم خود کت از نیت خواب
مکت خوابش سزا از پشمار	انجان دزد کای نه فرود بر	پهلو
یکی از هوک شنیدم که شبی در عسرت روز کرده بود در پایان سستی کت	ما با انجان خوشتر ازین که آدم	کز کند و چنان باشد و لذت کت
درونی بر بست بر پیرون خفته و دکت	پیت	
ای کمک با جمال تو در عالمیت	کجیم کت کتیت غم نامیت	

۶. بحرِ سریع؛ وزنِ معیار: «مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مَفْعُولَاتُ» (دو بار در هر بیت)
(U-- -U-- -U--)

سریع از بحور نسبتاً پر استعمال شعر عربی است، و عموماً در وصف و تمثیل و موضوعات عاطفی به‌کار می‌رود. در فارسی، مثنوی مخزن الاسرار (از نظامی گنجوی) در این بحر سروده شده‌است. در گلستان، ۱ شعر در ۲ بیت بر این بحر سروده شده‌است:

لَمَّا رَأَتْ بَيْنَ يَدَيَّ بَعْلَهَا شَيْئًا كَأَرْحَى سَفَةِ الصَّائِمِ ۴۹
مُسْتَفْعِلُنْ مَفْعِلُنْ فَاعِلُنْ ۵۰ مُسْتَفْعِلُنْ مَفْعِلُنْ فَاعِلُنْ
تَقُولُ هَذَا مَعَهُ ۵۱ نَبِيَّتٌ وَ إِنَّمَا الرُّقِيَّةُ لِلنَّائِمِ ۵۲
مَفَاعِلُنْ مَفْعِلُنْ فَاعِلُنْ مَفَاعِلُنْ مَفْعِلُنْ فَاعِلُنْ

(ص ۱۵۰)

* * *

۷. بحر متقارب؛ وزن معیار: «فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ» (دو بار در هر بیت)

(U--U--U--U--).

بحر متقارب، از لحاظ استعمال، از بحور متوسط شعر عربی است. در فارسی، مثنوی های شاهنامه (از فردوسی)، بوستان یا سعدی نامه (از سعدی)، و اسکندرنامه (از نظامی گنجوی) در این بحر سروده شده اند.

در گلستان، ۲ شعر (فرد مثنوی) در ۲ بیت بر این بحر سروده شده است

سَفِيعٌ، مُطَاعٌ، نَبِيُّ كَرِيمٍ	قَسِيمٌ، جَسِيمٌ، نَسِيمٌ، وَسِيمٌ
فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ	فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ

(ص ۵۰)

چنانچه دو کلمه ی قافیه ی بیت یاد شده، یعنی «کَرِيمٌ» و «وَسِيمٌ» را «کَرِيمٌ» و «وَسِيمٌ» بخوانیم، بیت بروزن «فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ» خواهد بود.

أَنْ تَمَّ أَكُنْ رَاكِبَ الْمَوَاشِي	أَسْعَى نَكْمًا حَامِلَ الْعَوَاشِي
فَعْلُنْ ۵۳ فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعْلُنْ	فَعْلُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعْلُنْ

(ص ۸۷)

* * *

۸. بحر خفیف؛ وزن معیار: «فَاعِلَاتِنْ مُسْتَعْلِنُ فَاعِلَاتِنْ» (دو بار در هر بیت)

(U--U--U--U--).

خفیف، سبک ترین بحور شعر عربی است، و حتی برخی عروضیان گفته اند کلام موزون به این بحر، شبیه نثر است. خفیف معمولاً در سرودن اشعار با موضوعات جدی (مانند حماسه، مفاخره، رثاء (مرثیه)، غزل، و وجدانات) به کار می رود. از لحاظ استعمال از بحور متوسط است. معلقه های حارث بن حلزة در این بحر سروده شده است. خفیف در فارسی بحری نسبتاً پر استعمال است، و مثنوی های حدیقه الحقیقه و شریعة الطریقه (از سنایی غزنوی) و هفت پیکر (از نظامی گنجوی) در این بحر سروده شده اند.

در گلستان، ۲ بیت در ۲ شعر ملمع (در قالب قطعه) بر این بحر سروده شده است:

رَوْضَةٌ مَاءٌ نَهْرٌهَا سَلْسَالٌ	دَوْحَةٌ سَجْعٌ طَيْرٌهَا مَوْزُونٌ
فَاعِلَاتِنْ مَفَاعِلُنْ فَعْلَانْ ۵۴	فَاعِلَاتِنْ مَفَاعِلُنْ فَعْلَانْ
أَنْ پُرْاز لَاله هَائِ رَنگَارَنگ	وین پُرْاز مَبِوه هَائِ گُونَاگُون
فَاعِلَاتِنْ مَفَاعِلُنْ فَعْلَانْ	فَاعِلَاتِنْ مَفَاعِلُنْ فَعْلَانْ
بَادٌ دَر سَايَه دَر خَتَانَش	گَسْتَرَانِيدَه فَرِش بوقَلْمُون
فَاعِلَاتِنْ مَفَاعِلُنْ فَعْلَانْ ۵۵	فَاعِلَاتِنْ مَفَاعِلُنْ فَعْلَانْ

(ص ۵۴)

هَلَكَ النَّاسُ حَوْلَهُ ۵۶ عَطَشًا	وَهُوَ ۵۷ سَاقِ بَرِيٍّ وَلَا يَسْقَى
فَعِلَاتِنْ مَفَاعِلُنْ فَعْلَانْ	فَاعِلَاتِنْ مَفَاعِلُنْ فَعْلَانْ
دیده از دیدنش نگشتی سیر	هم چنان کز فرات مستسفی
فَاعِلَاتِنْ مَفَاعِلُنْ فَعْلَانْ	فَاعِلَاتِنْ مَفَاعِلُنْ فَعْلَانْ

(ص ۱۰۱)

* * *

پی‌نوشت‌ها:

۲۱. بخوانید: «خصائلی»
۲۲. بخوانید: «الهی»
۲۳. هرگاه «ت» در «مُتَفَاعِلُن» ساکن شود، رکن به «مُتَفَاعِلُن» تبدیل می‌گردد، اما به جای آن «مستفعلن» به کار می‌رود.
۲۴. بخوانید: «بهی»
۲۵. بخوانید: «زُمَّ عیسو»
۲۶. بخوانید: «أنیسو»
۲۷. هرگاه «ت» در «مُتَفَاعِلُن» ساکن شود و «ن» به همراه ضمه‌ی پیش از آن حذف شود، رکن به «مُتَفَاعِلُن» تبدیل می‌گردد، اما به جای آن «مفعولن» به کار می‌رود.
۲۸. هرگاه «ن» به همراه ضمه‌ی پیش از آن در «مُتَفَاعِلُن» ساکن شود، رکن به «مُتَفَاعِلُن» تبدیل می‌گردد، اما به جای آن «فعلاتن» به کار می‌رود.
۲۹. بخوانید: «یَلْمِزُهو»
۳۰. بخوانید: «یُسْمِیهو»
۳۱. فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن
۳۲. هرگاه «الف» از «فاعلن» حذف شود و «ف» فتح بگیرد، رکن به «فَعْلُن» تبدیل می‌شود. همچنین هرگاه ضمن تغییرات یادشده «ع» نیز ساکن شود، «فاعلن» به «فَعْلُن» تبدیل می‌گردد و به صورت «فَعْلُن» نوشته می‌شود.
۳۳. بخوانید: «فی لُخْطری»
۳۴. بخوانید: «لَمْ یَطْری»
۳۵. بخوانید: «وَرَجِمَ العَنَاقِدین»
۳۶. هرگاه «س» از «مستفعلن» حذف شود، رکن به «مُتَفَاعِلُن» تبدیل می‌گردد، اما به جای آن «مفاعِلن» به کار می‌رود.
۳۷. بخوانید: «فی انْکُئی»
۳۸. بخوانید: «لِصَحْبِهی»
۳۹. بخوانید: «لکاسِهی»
۴۰. بخوانید: «بالذاری»
۴۱. هرگاه «نن» به همراه فتحی پیش از آن «مُفَاعِلُنُن» حذف شود، رکن به «مُفَاعِلُنُن» تبدیل می‌گردد، اما به جای آن «مفعولنن» به کار می‌رود.
۴۲. هرگاه «نن» در «مُفَاعِلُنُن» ساکن شود، رکن به «مُفَاعِلُنُن» تبدیل می‌گردد، اما به جای آن «مفاعِلنن» به کار می‌رود.
۴۳. بخوانید: «لُهو»
۴۴. آرزوزه به معنی شعر بر وزن رَجَز، و شعری است که در معرکه و میدان جنگ در مقام خودستایی و مفاخره خوانده شود (جمع آن: أراجیز).
۴۵. به جای «مستفعلن مُس» یا «مستفعلن فَع»، «مستفعلاتن»
۱. بسیاری از عروض نویسان و زبان‌شناسان، درباره‌ی تشابهات و اختلافات عروضی و آوایی فارسی و عربی و نشأ و وزن شعر این دو زبان بحث کرده‌اند و نتایجی درخور توجه به دست آورده‌اند: بنگرید به موسیقی شعر نیمای، تألیف نگارنده، صص ۳۸-۴۷.
2. quantity
۳. هجای کشیده را در شعر رسمی عربی، تنها در پایان مصراع‌ها می‌توان آورد.
۴. قید «تقریباً» به دلیل وجود دو اختیار شاعری بسیار مهم و رایج در شعر فارسی است به نام‌های «سکته» و «تسکین». طَبَّی هر یک از دو فرایند «سکته» و «تسکین»، دو هجای کوتاه متوالی به یک هجای بلند تبدیل می‌شود. برای آگاهی بیشتر درباره‌ی این دو مقوله، بنگرید به موسیقی شعر نیمای، صص ۲۰۱-۲۰۷، و مقاله‌ی «سکته در شعر فارسی».
۵. بنگرید به همان کتاب، صص ۱۷۷ و پس از آن.
۶. تهران، خوارزمی، چاپ دوم، ۱۳۶۹.
۷. در فارسی، «بحر طویل» اصطلاح دیگری نیز هست برای نوعی شعر عامیانه که تعداد «اعین» در آن بیش از حد معمول است؛ قالب آن به شکل ثراست و وزنش ممکن است از هر بحر انتخاب شود... (از موسیقی شعر نیمای)، صص ۳۱، ۳۲ و پاورقی (۲). این اصطلاح را به این معنی، در عربی «بند» می‌گویند.
۸. یکی از دو شعر صص ۱۳۶، مصراع نخستش عربی است و مصراع دوم فارسی.
۹. بخوانید: «سَعْدُهو»
۱۰. هرگاه «سب» از «مفاعِلن» حذف شود و «ع» کسره بگیرد، «مفاعِلن» باقی می‌ماند.
۱۱. بخوانید: «لِیسَانُهو»
۱۲. از لحاظ نحوی، «گیسور» درست است (دوست دانشمندم، بهروز صفرزاده، در بهار ۱۳۶۹ توجه مرا به این نکته جلب کرد).
۱۳. بخوانید: «انْهو»
۱۴. بخوانید: «نَطِیبِهی»
۱۵. بخوانید: «نَسِیهی»
۱۶. بخوانید: «مُفَابَّةُ العَمْرِی»
۱۷. بخوانید: «رَأْسِهو»
۱۸. بخوانید: «عَامِلُ الجَرِی»
۱۹. بخوانید: «بِکَمَالِهی»
۲۰. بخوانید: «بِجَمَالِهی»

«فَعْلَاتِن» باقی می ماند.

۶۳. هرگاه «ن» و ضمه ی پیش از آن از «فاعلاتن» حذف شود، «فَعْلَاتِن» باقی می ماند، اما به جای آن «فاعلاتن» به کار می رود.
 ۶۴. هرگاه نخستین «الف» در «فاعلاتن» به فتحه بدل شود، «فَعْلَاتِن» باقی می ماند. هرگاه «ن» و ضمه ی پیش از آن نیز حذف شود، «فَعْلَاتِن» باقی می ماند، اما به جای آن «فَعْلَان» به کار می رود.

فهرست اهم منابع

- بدیع، یعقوب، امیل: المَعْجَمُ الْمَفْصُلُ فِي عِلْمِ الْعُرُوضِ وَالْقَافِيَةِ وَ فُنُونِ الشُّعْرِ، لبنان، بیروت، دارالکتب العلمیة، الطبعة الاولى، ۱۴۱۱ هـ. ق / ۱۹۹۱ م.
 - پرهیزی، عبدالمخالق: عروض نوین فارسی، تهران، ققنوس، ۱۳۸۱
 - حسینی، حمید: «سکته در شعر فارسی»، مجله ی شعر، سال هفتم، شماره ی ۲۵، ۱۳۷۸، صص ۱۰۲-۱۰۹.
 - _____: «عروض گلستان»، مجله ی گل چرخ، شماره ی ۵، بهمن، ۱۳۷۱، صص ۶۷-۷۲ (قسمت اول); شماره ی ۶، اردیبهشت، ۱۳۷۲، صص ۶۳-۶۷ (قسمت دوم); شماره ی ۷، شهریور، ۱۳۷۲، صص ۶۴-۷۰ (قسمت سوم).
 - _____: موسیقی شعر نیما (تحقیقی در اوزان و قالب های شعری نیما یوشیج)، تهران، کتاب زمان، چاپ اول، ۱۳۷۱.
 - شمس الدین محمد بن قیس الرازی: المعجم فی معاییر أشعار العجم، به تصحیح محمد بن عبدالوهاب قزوینی (و) محمد نقی مدرّس رضوی، تهران، زوّار، چاپ سوم، ۱۳۶۰ (چاپ اول: تهران، مطبعه ی مجلس، ۱۳۱۴ هـ. ش).
 - معلقّات، سبع، ترجمه ی عبدالمحمد آبتی، تهران، چاپ سوم (با تجدیدنظر و اضافات)، سروش، ۱۳۷۱.

- Elwell-Sutton, L.P.:
 The Persian Metres, Cambridge University Press, 1976, Chapter III, pp.83-144.
 Thiesen. Finn: A Manual of Classical Persian Prosody (with chapters on Karakhanidic, and Urdu, Ottoman prosody), Belgium, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1982, Appendix 1 (pp.227-256)

به کار می رود.

۴۶. هرگاه «ف» از «مستعملن» حذف شود. رکن به «مُتَعَلِّن» تبدیل می گردد، اما به جای آن «مفعّلن» به کار می رود.
 ۴۷. تقسیم لفظ میان دو مصراع، که در اصطلاح به آن «درج»، «ادراج»، «تدریج»، یا «تدویر» می گویند. در عربی قاعده ای رایج و شایع است: این نوع ابیات را «مُدْرَج»، «مُدْرَج»، یا «مُدْوَر» می گویند. شاعران فارسی سرا، در شعر خود به ندرت از این قاعده استفاده کرده اند. بیت یاد شده. ا به این صورت نیز می توان نوشت:

يَا مَعْشَرَ الْخُلَآئِنِ قُولُوا لِلْمَعْنَا

فِي لَسْتِ تَدْرِي مَا يَقْلِبُ الْمَوْجِعِ

۴۸. بخوانید: «يَقْلِبُ الْمَوْجِعِ»

۴۹. بخوانید: «شَفَقَ الصَّائِمِي»

۵۰. هرگاه «ت» از «مفعولات» حذف شود، «سو» به ضمه بدل گردد، رکن به «مُفَعَّلَا» تبدیل می شود، اما به جای آن «فاعلن» به کار می رود.

۵۱. بخوانید: «مَعَهْو»

۵۲. بخوانید: «لِلنَّائِمِي»

۵۳. هرگاه «ف» از «فعلولن» حذف شود، «عولن» باقی می ماند، اما به جای آن «فَعْلُن» به کار می رود.

۵۴. هرگاه نخستین «الف» در «فاعلاتن» به فتحه بدل شود، «فَعْلَاتِن» باقی می ماند. هرگاه «ع» ساکن شود و «ن» نیز به همراه ضمه ی پیش از آن حذف شود، «فَعْلَاتِن» باقی می ماند، اما به جای آن «فَعْلَان» به کار می رود.

۵۵. هرگاه نخستین «الف» در «فاعلاتن» به فتحه بدل شود، «فَعْلَاتِن» باقی می ماند. هرگاه «ع» ساکن شود و «ن» نیز حذف شود، «فَعْلَان» باقی می ماند، اما به جای آن «فَعْلُن» به کار می رود.

۵۶. بخوانید: «حَوْلَهُو»

۵۷. بر روی «ه» در «هُو» (که پس از «و» آمده) اسکان صورت گرفته است، و این قاعده ای رایج در شعر عربی است.

۵۸. بخوانید: «نَهْو»

۵۹. هرگاه «م» با فتحه ی آن و «ن» با ضمه ی پیش از آن از «مفاعِلِن» حذف شود، «فَاعِبِلُن» باقی می ماند، اما به جای آن «مفعولُن» به کار می رود.

۶۰. هرگاه «لن» از «مفاعِلِن» حذف شود، «مفاعِی» باقی می ماند، اما به جای آن «فعلولن» به کار می رود.

۶۱. موشح، نوعی شعر عربی است که در قرن نهم میلادی (قرن سوم هجری) در اندلس رواج یافت. مرشحات، از لحاظ وزن و قافیه دارای قواعد ویژه ای هستند.

۶۲. هرگاه نخستین «الف» در «فعلاتن» به فتحه بدل شود،

● دو ترانه از کامران عابدی

باغ خاطره

تو باغ سبز خاطره
 یه گل آگه مونده تویی
 تو زندگیم آگه کسی
 نگاهمو خونده تویی، لبامو خندونده تویی
 من از نگاه سبز تو،
 به تو دوباره می رسم
 تو آسمون چشم تو
 به ابر پاره می رسم، به تک ستاره می رسم
 خدای خوب و آشنا
 بو قحطی ستاره ها
 تورو رسونده از کجا
 که همدم دلم بشی، که حل مشکلم بشی
 شدی تو تکیه گاه من / تو بی کسی پناه من / تو خوندی از نگاه من
 که تشنه یه رنگی ام، دور از دلای سنگیم
 نیاد شبی که سر بشه
 آید من هدر بشه
 دل از تو بی خیر بشه
 بمون همیشه یار من، بمون گل بهار من

بارون

همه همزاد هممن
 هر کدوم یه عالمن
 واسه گریه کافیه
 میشه گریه قافیه
 که هوای غم داره
 دستها تو کم می یاره
 پای حرفهام می شینی
 یه سبد گل می چینی
 بوی رازقی می یاد
 رو به بارون واکنم
 تو دلم پیدا کنم
 با تو خواب کوچه ها
 پیچ و تاب کوچه ها
 با روز آفتابی گذاشت
 با گنبد آبی گذاشت
 خورشید خراب نمونه
 شعری از آب بخونه
 بوی رازقی می یاد

شب و انتظار و اشک
 آگه بارونم بیاد
 شب و خاطرات دور
 برا شعر بی کسی
 امشب از همون شباس
 دستهای خالی من
 می دونم هر جا باشی
 برای دستهای باد
 پیک عاشقی می یاد
 باید این پنجره رو
 تو رو این نزدیکیا
 حالا میشه بشکنه
 ما رو همراه بیره
 حالا میشه یه قرار
 وعده مثل گفترا
 یکی بیدار بکنه
 صبح بیاد و رودخونه
 پیک عاشقی می یاد